

ARTIKELEN

Ontstaan en ontwikkeling van de reclassering in vogelvlucht: 1823-heden*

Maarten van der Linde

Voor een verdere oriëntatie op de geschiedenis van de reclassering wordt de lezer verwezen naar de digitale versie van *Canon reclassering in Nederland* (2014), waarvan de auteur mederedacteur was. Na intypen van deze titel in Google verschijnen er 25 vensters (paragrafen) waarin deze geschiedenis wordt geschetst en toegelicht met tal van illustraties, literatuurverwijzingen, gedigitaliseerd bronnenmateriaal en bewegend beeld.

Inleiding: maatschappelijke context, veranderende gevoelens

In de tweede helft van de achttiende eeuw ontstond een grotere gevoeligheid voor het lijden van de medemens, ook van de misdadige medemens. Het was de tijd van het verlichtingsdenken en bewegingen voor democratie. In Nederland werden verminkende straffen als vierendelen, radbraken en het afsnijden van lichaamsdelen in de verlichte Bataafse en Franse tijd (1795-1814) afgeschaft. Het soms wekenlang tentoonstellen van afgehakte hoofden of lijken van misdadigers op de zogenoemde galgenvelden werd verboden. Toch duurde het nog tot 1854 voordat openbare lijfstraffen werden afgeschaft. Na langdurige debatten in pers en parlement werd in 1870 ook de doodstraf uit het Wetboek van Strafrecht geschrapt. De laatste doodstraffen werden in 1860 voltrokken.

Humanitaire hervormers begonnen zich sinds de tweede helft van de achttiende eeuw de vraag te stellen hoe het verblijf in gevangenschappen eruitzag en hoe de ex-gedetioneerde na zijn vrijlating zijn leven weer op de rails zou kunnen krijgen. Zij waren verontwaardigd over de verhalen over ongedierte in de gevangenschappen, de stank, het gezamenlijk opsluiten van criminelen en krankzinnigen, het weinige en slechte eten, de strenge straffen bij onaangepast gedrag, enzovoort. Er groeide een besef dat niet alle middelen geoorloofd waren. Het ging immers om medemens.

* Dr. Maarten van der Linde is emeritus lector Geschiedenis van sociaal werk aan de Hogeschool Utrecht.

Maarten van der Linde

Het Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen

In deze context werd in 1823 het Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen opgericht, de voorloper van de tegenwoordige Stichting Reclassering Nederland. De oprichters waren drie vooraanstaande leden van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen: de Friese wijnkoper en filantroop W.H. Suringar, de koopman J.L. Nierstrasz Jr. en de Amsterdamse tulefabrikant W.H. Warnsinck Bz. Het Genootschap was het eerste nationale genootschap op dit gebied in Europa en het genoot na verloop van tijd internationale bekendheid.

Het Genootschap was een particulier initiatief en beschouwde zich als aanvullend op de overheid. Terwijl het de taak van de overheid was om misdadigers te straffen, op te sluiten en te bewaken, zag het Genootschap voor zichzelf als taak weggelegd om actief te zijn op het gebied van zorg, onderwijs en godsdienstige steun aan de gedetineerden. Het belangrijkste werk was gevangenen bezoeken en delinquenten na hun ontslag uit de gevangenis weer op weg helpen met werk en huisvesting.

Britse inspiratoren

De oprichters werden geïnspireerd door het hervormingswerk in Groot-Brittannië. De Britse non-conformist John Howard (1726-1790) was op 30-jarige leeftijd op een bootreis naar Portugal ontvoerd door zeerovers en in een Franse gevangenis beland. Hij was geschokt door de smerige toestand die hij daar aantrof. Hij realiseerde zich dat het in zijn eigen land waarschijnlijk niet veel beter was. Howard had genoeg geld om het luxeleventje van een landedelman te leiden, maar besloot zijn leven te wijden aan het verbeteren van het gevangeniswezen. Hij werd *High Sheriff* in Bedford en bezocht in de jaren zestig en zeventig honderden gevangenis in Engeland, Schotland, Wales en in andere Europese landen. Howard publiceerde zijn bevindingen in *The State of the Prisons* (1777). In dit boek deed hij ook gedetailleerde verbeteringsvoorstellen.

Een ander voorbeeld voor de Nederlanders was de Britse gevangenshervormster Elisabeth Fry (1780-1845). Fry had in Engeland, maar ook in Europa, grote faam verworven door haar onverschrokken inzet voor een menswaardige behandeling van gevangenen, voor afschaffing van de slavernij en voor christelijk onderwijs. Zij was quaker en vanuit haar geloof geïnspireerd tot sociaal werk. 'Faith without action is mockery', was haar lijfspreuk: 'Geloof zonder actie is een aanfluiting.' Zij zette een meisjesschool op en voerde het woord op godsdienstige bijeenkomsten van de quakers. In de Ierse kolonie in haar woonplaats deed zij werk dat wij nu wijkverpleging of thuiszorg zouden noemen. Vanaf 1813 begon zij met haar bezoeken aan de vrouwenafdeling van de beruchte gevangenis Newgate in Londen. Zij bracht voedsel, schone lakens en medicijnen mee. Samen met leden van het door haar opgerichte vrouwencomité bezocht zij op vrijdag de vrouwen en hun kinderen. Zij namen het initiatief dat er binnen de gevangenis een school voor de kinderen kwam. Fry kreeg in 1818 het verzoek haar verhaal te doen in een commissie van het Britse Lagerhuis. Elisabeth Fry werd een boegbeeld van de

Figuur 1 *Barbara van Meerten-Schilperoort (1778-1853), kostschoolhoudster en pedagoge, was in Nederland de eerste vrouw die gevangenen ging bezoeken*

humanitaire hervormingsbeweging van de negentiende eeuw. Door haar voorbeeld van wat vrouwen tot stand kunnen brengen, stond zij aan de wieg van de negentiende-eeuwse vrouwenbeweging.

In Nederland werd Fry bewonderd door de pedagoge en schrijfster Barbara van Meerten-Schilperoort (1778-1853). Van Meerten was in Nederland de eerste vrouw die gevangenen ging bezoeken, wekelijks, gedurende een uur op de zondagmiddag. Zelf vond zij dat eigenlijk te weinig, maar zij had het druk omdat zij een kostschool leidde. Haar bezoekersactiviteit werd in haar deftige omgeving als niet passend voor een vrouw beoordeeld, maar daar trok zij zich niets van aan. In haar woonplaats Gouda bezocht zij samen met een vriendin in 1832 voor het eerst de vrouwengevangenis. Zij sprak bemoedigende woorden en las voor. Ze sprak de gevangenisdirectie erop aan dat de leefomstandigheden verbeterd moesten worden. Barbara ontmoette Elisabeth Fry toen deze in de jaren veertig de Goudse gevangenis bezocht. Zij maakte kennis met de sociaal actieve predikant Ottho Gerhard Heldring (1804-1876), die zich ook bezighield met de Goudse gevangenis om te verhinderen dat vrouwen na hun vrijlating in de prostitutie zouden belanden. Barbara van Meerten was gelovig, maar was niet zo orthodox als Heldring. Van Meerten verwachtte meer heil van opvoeden dan van bekeren.

Maarten van der Linde

Zedelijke verbetering door eenzame opsluiting?

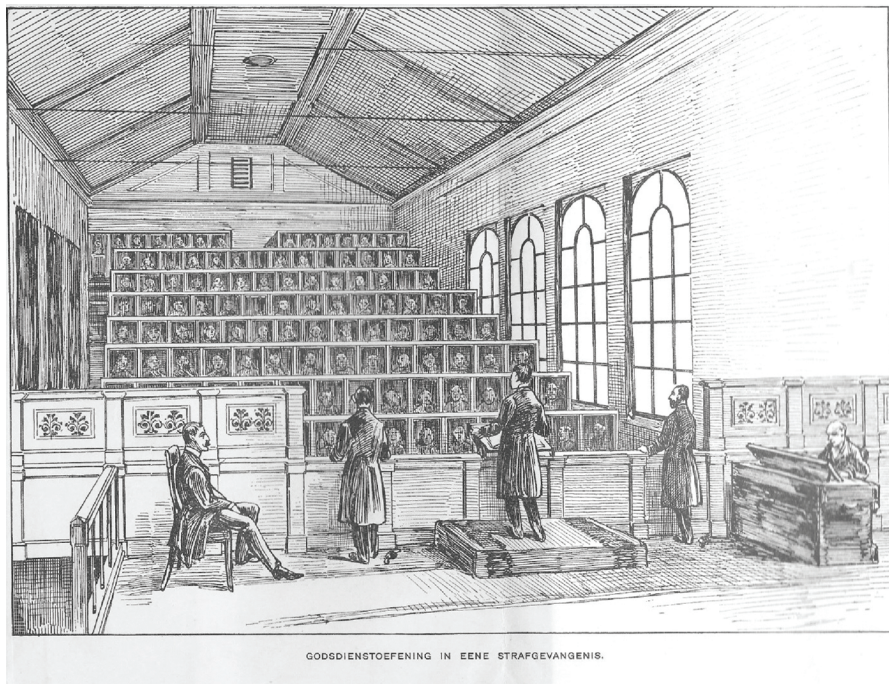
Het Genootschap kende plaatselijke afdelingen. Bestuursleden bezochten de gevangenen, verspreidden lectuur en verzorgden onderwijs. Zij deden onderzoek en formuleerden hervormingsvoorstellen, zoals het scheiden van kinderen en volwassenen. Voor deze bemoeienissen hebben de leden van het Genootschap waarschijnlijk uiteenlopende nobele motieven gehad. Toch merkte de strafrechtjurist J.M. van Bemmelen in zijn studie over de eerste honderd jaar (1923) op dat liefde voor de medemens wellicht niet altijd centraal stond. Nieuwsgierigheid naar de wereld van zonde en misdaad speelde naar zijn indruk ook een rol. Daar stond tegenover dat het Genootschap op misstanden wees en bruggen bouwde tussen de gevangenis en de vrije samenleving. De ex-gedetineerde kon aankloppen om hulp bij het vinden van werk.

Het bezoeken van de gevangenen bleef een kerntaak. De taak van de vrijwillige gevangenenbezoekers werd na 1851 belangrijker, omdat gevangenen steeds vaker eenzaam werden opgesloten. Ze brachten hun tijd door in hun cel, verrichtten daar ook arbeid, in vrijwel volledige afzondering. Elk contact met medegevangenen was verboden. Na het afschaffen van lijfstraffen en de doodstraf in Nederland werd de gevangenisstraf in eenzame opsluiting de belangrijkste sanctie. Dit systeem achtte het Genootschap volkomen humaan omdat het dit zag als hét middel voor zedelijke verbetering. In de eenzaamheid van de cel zou de gedetineerde optimaal tot inkeer kunnen komen. Spoedig bleek dat deze eenzame opsluiting tot een uitbraak van ‘gevangenispsychoses’ leidde: gevangenen draaiden door, pleegden zelfmoord, verminkten zichzelf. Het systeem van de eenzame opsluiting heeft tot het begin van de Tweede Wereldoorlog bestaan.

Van ‘daadgericht’ naar ‘dadergericht’

De reclassering probeerde met haar bezoekwerk de negatieve gevolgen van de detentie te compenseren. Terwijl in het strafrecht de vergelding van het delict door middel van de straf een belangrijk aspect was, groeide in de sociale wetenschap de aandacht voor de persoon van de dader. Omstreeks 1890 begon de verschuiving van ‘daadgericht’ naar ‘dadergericht’ strafrecht zich af te tekenen. Ook in de houding van de overheid begon er ten tijde van het sociaalliberale kabinet-Pierson (1897-1901) iets te schuiven. Dit kabinet schreef belangrijke sociale wetten op het gebied van volkshuisvesting, leerplicht en kindbescherming op zijn naam. In 1905 verstrekke het ministerie van Justitie voor het eerst een subsidie aan reclasseringswerk. Het ging om 5000 gulden (koopkracht 2015: ruim € 61.250), gelijk te verdelen tussen het Genootschap, het Leger des Heils en de landbouwkolonie ‘Het Hoogeland’ in Beekbergen. Drie jaar later werd het bedrag verhoogd tot f 7500.

Figuur 2 Ook tijdens de kerkdienst mochten de gedetineerden geen enkel contact met elkaar hebben. Ze zaten in hokjes met gaas ervoor, zodat ze hun buurman niet konden zien. Op weg naar hun cel droegen ze maskers

De overheid ziet een taak en... wenst controle

Dit was de opmaat naar de Reclasseringsregeling (1910), waarin de regering voor het eerst vaststelde dat de overheid een taak heeft in de reclassering. De uitoefening van de reclassering moest wel bij voorkeur in handen van particulieren blijven, maar het was de plicht van de overheid het particulier initiatief te stimuleren en, zo nodig, door rechtstreekse overheidsbemoeding aan te vullen. Zo werd – in het verlengde van de sociale wetgeving rond 1900 – nu ook reclassering tot onderdeel van regeringsbeleid. Goede reclassering werd erkend als een maatschappelijk belang. De opvatting dat de staat zich alléén bezighoudt met het straffen, maar niet met de gevolgen van de straf, was hiermee verleden tijd.

Maar... wel degelijk wenste de minister ook controle op de besteding van de verleende subsidies. En zoals op alle gebieden van (grote) overheidssubsidie was dit het begin van een ontwikkeling richting 'wie betaalt, bepaalt'. De invloed van de overheid op de reclassering zou steeds verder toenemen; de reclassering zou steeds meer verweven raken met justitie.

Maarten van der Linde

Figuur 3 *Affiche Reclaseringsdag. Van circa 1920 tot het begin van de jaren zestig werd een jaarlijkse collecteweek gehouden om geld in te zamelen voor de reclassering*

Overheidssubsidie als magneet

De Reclaseringsregeling werkte door de mogelijkheid van subsidie als een magneet. In 1912 hadden zich al 58 verenigingen gemeld om in aanmerking te komen voor subsidie. Zij richtten zich op een variëteit aan doelgroepen: alcoholisten, prostitués, zwakzinnigen, landlopers, armen. Ook waren zij verdeeld naar verschillende levensbeschouwelijke of godsdienstige achtergrond. Landelijk werden een rooms-katholieke (1916) en een protestantse (1928) reclasseringsorganisatie opgericht.

Het Genootschap zag met lede ogen aan hoe zijn monopoliepositie in korte tijd was ondermijnd. Toch was zijn rol nog lang niet uitgespeeld. Om samenwerking van al die nieuwkomers te bevorderen nam het Genootschap in 1912 het initiatief tot de oprichting van de Vereniging van Reclaseringsinstellingen (VvRI). Daaraan werd een Centraal Bureau verbonden dat een steeds belangrijker coördinerende rol ging spelen. Het plaatsen van ex-gedetineerden bij een werkgever was een belangrijke taak van het bureau. De overheid faciliteerde het Centraal Bureau royaal. De predikant Johan Henri Ledebouer (1872-1951) was er als eerste directeur tientallen jaren de spil van.

Toezicht, hulp en steun

Met de invoering van de voorwaardelijke veroordeling (1915) veranderde de band tussen reclasseerder en veroordeelde. Reclaseringswerkers dienden 'hulp en steun' te verlenen aan voorwaardelijk veroordeelden, maar dit speelde zich voort-

aan af als ‘werk in gedwongen kader’, om een moderne term te gebruiken. Het uitoefenen van toezicht of controle op het naleven van de gestelde voorwaarden berustte formeel bij het Openbaar Ministerie, maar werd (en wordt) aan particuliere reclasseringsorganisaties gedelegeerd. Als de veroordeelde zich onttrok aan het toezicht, werd het voorwaardelijk deel van de straf omgezet in onvoorwaardelijke tenuitvoerlegging. Tegelijk werd het streven van de reclassering om de gevangenisstraf terug te dringen beloond. De voorwaardelijke veroordeling met proeftijd was immers een alternatief voor korte vrijheidsstraffen. Men hoopte door middel van ‘hulp en steun’ een voorwaardelijk veroordeelde te motiveren tot ‘zelfverbetering’, hetgeen recidive moest voorkomen.

De invoering van het reclasseringstoezicht was een verdieping van het reclasseringswerk, maar ook een versteviging van de relatie tussen justitie en reclassering. Het uitoefenen van toezicht (ook ‘patronage’ genoemd) was overigens geen geheel nieuwe reclasseringsactiviteit. Bij de voorwaardelijke invrijheidstelling van veroordeelden, bij wet geregeld in 1886, bestond al de mogelijkheid reclasseringstoezicht in het leven te roepen.

Voorlichtingsrapportage

Op eigen initiatief was het al reclasseringspraktijk om bij justitie adviesrapporten over justitiabelen in te dienen, maar dit werd in 1923 gelegaliseerd: de voorlichtingsrapportage in strafzaken. Deze voorlichting was en is nog steeds belangrijk, omdat voorwaardelijke veroordeling en voorwaardelijke invrijheidstelling niet zomaar toegepast kunnen worden. Informatie over de persoon en omstandigheden van de verdachte of veroordeelde is noodzakelijk om tot een weloverwogen besluit te komen. De aanleiding hiervoor was de invoering van de ‘politierechter’ in 1922. Hij nam in zijn eentje besluiten (enkelvoudige kamer) en daarbij was een goede voorlichting geen overbodige luxe. Na de Tweede Wereldoorlog nam de voorlichtingsrapportage een hoge vlucht en ontwikkelde zich tot een specialistische taak.

Figuur 4 Nico Muller (1879-1965)

Een politie- en kinderrechter die een grote rol heeft gespeeld in de reclasering was Nico Muller. Hij was de jongste zoon van Samuel Muller Fzn., stedelijk en provinciaal archivaris te Utrecht, en Marie Muller-Lulofs (1854-1954), pionier op het gebied van sociaal werk, die in 1899 de stichter was van de School voor Maatschappelijk Werk te Amsterdam. Muller studeerde rechten in Utrecht en later staatswetenschappen in Amsterdam. Hij promoveerde aldaar (1908) en werd na zijn promotie lid van de rechterlijke macht. In 1915 werd hij rechter te Alkmaar, waar hij in 1922 de eerste kinderrechter en politierechter was. Van 1930 tot 1949 was Muller politierechter aan de rechtbank van Amsterdam.

Nico Muller was toonaangevend omdat hij de combinatie van straffen en helpen centraal stelde. De aandacht voor de justitiabele 'van mens tot mens' was hem met de paplepel ingegoten. Zijn ervaring als rechter, gerichtheid op de praktijk, publicaties en inzet voor de reclasering maakten hem gezaghebbend. Hij was van 1913 tot 1959 secretaris van het Genootschap. In 1922 initieerde hij het *Maandblad voor berechting en reclasering van volwassenen en kinderen*, sinds 1972 voortgezet onder de naam *PROCES. Tijdschrift voor strafrechtpleging*. Het *Maandblad* was tientallen jaren het officiële orgaan van het Genootschap én van Pro Juventute. Muller was vanaf de start in 1922 tot 1960 hoofdredacteur.

In 1936 trad Nico Muller in het huwelijk met Bertie Cohen (1903-2002). Zij was advocaat, hoofd van het kantoor van Pro Juventute in Amsterdam en later bestuurslid. Mevrouw Muller-Cohen zou na het overlijden van haar man tot haar eigen overlijden actief deel blijven uitmaken van het bestuur van het tijdschrift *Proces*, het geesteskind van haar echtgenoot.

Drieslag overheidssubsidie, professionalisering, ontzuiling

Omstreeks 1945 waren er in heel Nederland ongeveer 35 betaalde reclasseringsmedewerkers actief; ze werden toen nog ‘reclasseringsambtenaar’ genoemd. Twintig jaar later was dat aantal vertienvoudigd, niet omdat de criminaliteit zo was gestegen, maar als gevolg van professionalisering: in 1968 hadden de reclasseringsinstellingen gezamenlijk ruim 400 betaalde medewerkers in dienst. Hun hoofdtaak was het opstellen van voorlichtingsrapporten in strafzaken. Vrijwilligers opereerden als toezichthouders. Veel ambtenaren beschikten over levens- en praktijkervaring, maar misten gerichte scholing.

De professionalisering leverde een (vaak onderschatte) bijdrage aan het proces van ontzuiling, want door scholing in sociale wetenschappen en de methodiek van het *social casework* verloren godsdienstige verschillen hun betekenis. Bovendien werden inbreng en positie van de professionals sterker tegenover de bestuurders. De belangrijkste aanjager van deze professionalisering en ontzuiling was de overheid, die eisen stelde aan de opleiding van de medewerkers, de kwaliteit van het werk en de algemene toegankelijkheid van de voorzieningen. Deze ontwikkeling naar overheidsinvloed was begonnen in 1910 toen de overheid subsidie ging verstrekken en eisen begon te stellen; 55 jaar later (1965) bedroeg de overheidssubsidie 100%.

Vele fusies en reorganisaties

Overheidsinvloed, professionalisering en ontzuiling leidden ertoe dat ook de organisatievormen gingen veranderen. Tussen 1960 en 2004 zijn er grote en complexe rondes van fusie en organisatieverandering geweest, met veel strijd en identiteitsdiscussies. Jean-Paul Heinrich heeft daar in 1995 een prachtig proefschrift over geschreven (*Particuliere reclassering en overheid in Nederland sinds 1823*, digitaal beschikbaar), maar hier is het voldoende om te constateren dat er sinds 2004 sprake is van drie landelijke reclasseringsorganisaties (‘de 3RO’): Reclassering Nederland, Leger des Heils Jeugdzorg & Reclassering en Stichting Verslavingsreclassering GGZ. Gezamenlijk overleggen zij met het ministerie van Veiligheid en Justitie, dat heeft bepaald dat de reclassering alleen mag werken in opdracht van de rechterlijke macht, het Openbaar Ministerie en de Dienst Justitiële Inrichtingen. Op 100% overheidssubsidie was 100% overheidszeggenschap gevolgd.

Professionalisering en het radicale temperament

De Reclasseringsregeling 1947 bepaalde dat medewerkers van gesubsidieerde reclasseringsverenigingen gediplomeerd maatschappelijk werker moesten zijn. Om hierin te voorzien werden deeltijdopleidingen sociaal werk georganiseerd en (aanvullende) cursussen reclasseringskunde aangeboden. Het social casework ging ook in de reclassering de toon aangeven.

Typische casework-opvattingen werden ook door maatschappelijk werkers van reclasseringsorganisaties toegepast. Geen moraliserend oordeel, de cliënt als vrij

Maarten van der Linde

en verantwoordelijk persoon, de cliënt niet object van maar partner in het proces van hulpverlening. Gecombineerd met de invloed van de humanistische psychologie werden vanaf het midden van de jaren vijftig tot het einde van de jaren zeventig ‘persoonlijke groei’ en ‘individueel welzijn’ sterk benadrukt. Met de maatschappijkritische stroming van de jaren zeventig en Milikowski’s parool ‘Lof der onaangepastheid’ (‘de samenleving bestaat uit onderdrukkende structuren en verzet is gerechtvaardigd’) ontstond ook binnen de reclassering belangstelling voor sociale actie.

Evenals werkers op andere terreinen van sociaal werk stonden veel reclasseringswerkers ‘achter hun cliënt’. Maatschappelijke structuren zagen zij als een voorname oorzaak van crimineel gedrag: de ongelijke/oneerlijke verdeling van kansen, werk, inkomen, mogelijkheden om een prettig leven te leiden en een systeem van klassenjustitie waarin de kleine man altijd de sigaar is en de grote jongens vrijuit gaan. ‘Bevoogding’, ‘dwang’ en ‘drang’ vonden zij uit den boze. Binnen de reclassering heerste vanouds al een grote mate van professionele autonomie en dit werd in de jaren zestig en zeventig alleen maar sterker: dikwijls werd het werk geheel naar eigen inzicht ingericht. Tussen reclasserings- en justitiedoelstellingen groeiden tegenstellingen en spanningen. In de relatie helpen-straffen stond de reclassering aan de kant van het helpen.

Utrechtse School: resocialisatie als doel van de straf

De betrokkenheid bij de persoon van de justitiabelen werd versterkt door de invloed van de Utrechtse School. Dit was een multidisciplinair samenwerkingsverband van enkele hoogleraren dat omstreeks 1948 op het Criminologisch Instituut van de Rijksuniversiteit Utrecht was ontstaan. Toonaangevend waren de hoogleraren Willem Pompe (1893-1968, strafrecht), Gerrit Kempe (1911-1976, criminologie) en Pieter Baan (1912-1976, forensische psychiatrie). Zij pleitten ervoor dat reclasseringsmedewerkers, rechters, officieren van justitie en advocaten, ieder vanuit hun eigen positie, zich zouden inleven in de positie en de belevingswereld van de justitiabele. In de strafrechtspleging moest de delinquent als een gelijkwaardig medemens worden behandeld. Mede als gevolg van de oorlogservaringen in gevangenis en concentratiekamp stonden zij zeer kritisch tegenover de waarde van de gevangenisstraf. Pompes leerling Rijk Rijkzen (1921-1978) publiceerde in 1958 het geruchtmakende onderzoek *Meningen van gedetineerden*, waarin gedetineerden zelf ongcensureerd aan het woord kwamen. Het rapport werd geheim verklaard en toen het in 1960 als handelseditie verscheen, kocht het ministerie de gehele oplage op.

Het sleutelbegrip van de Utrechtse School werd ‘resocialisatie’. De beleving van de gevangenisstraf van de justitiabele mocht niet tot verbittering leiden, maar moest hem voor verbetering en resocialisatie vatbaar maken. Vergelding was wel degelijk het wezen van de straf, maar de straf moest proportioneel zijn en gericht op het weer goed maken van het misdrevene.

Door zijn nadruk op humanisering van strafrecht en gevangenisregime en zijn pleidooi voor resocialisatie als doelstelling van de straf heeft de Utrechtse School

verreikende invloed uitgeoefend. De Utrechtse School bouwde voort op de vooroorlogse aandacht voor dadergericht strafrecht en de combinatie van helpen en straffen zoals die werd bepleit door reclasseringsbestuurders als Nico Muller.

Taakstraffen als alternatief voor gevangenisstraf

In 1971 kregen drie ijzervlechters, die zich schuldig hadden gemaakt aan zware mishandeling, een voorwaardelijke gevangenisstraf met als bijzondere voorwaarde dat zij voor een bepaalde periode aan de slag moesten in een verpleeghuis, een sociaalpedagogisch centrum en een revalidatiecentrum.

Met deze 'ijzervlechterszaak' begon de geschiedenis van de werkstraf (toen nog 'alternatieve sanctie' genoemd). Later kwamen de begrippen taakstraf, leerstraf en werkstraf in gebruik. Een alternatieve sanctie kwam in de plaats van een andere straf, vooral een onvoorwaardelijke veroordeling tot een gevangenisstraf van maximaal zes maanden. Als voordeel van de alternatieve straf werd gezien dat de veroordeelde iets kon terugdoen voor de samenleving en tegelijkertijd werkervaring en vaardigheden kon opdoen.

Alternatieve straffen pasten in het milde strafrechtelijke klimaat van de jaren zeventig, toen het aantal gedetineerden in 1973 het historisch laagtepunt van 2300 scoorde (in 2005 waren er 17.600 gedetineerden; in 2014 10.365). De gevangenisstraf lag onder vuur, omdat onderzoek het risico van detentieschade had gesignaleerd. Gevangenisstraf ging bovendien vaak gepaard met verlies van huis, baan en relaties. Alternatieve straffen hadden deze nadelen niet en pasten in het geloof in verbetering van de veroordeelde.

Voor de reclassering was het in het radicale klimaat van de jaren zeventig niet vanzelfsprekend dat zij een rol zou spelen bij de alternatieve straffen. Voor haar stond het welzijn van de veroordeelde centraal. Voorlichtingsrapportage, okay, hulp bij het zoeken van geschikte projecten, ook okay, ook de begeleiding zou zij voor haar rekening kunnen nemen. Maar toezicht en controle op nakoming van afspraken? Werd de reclassering dan niet een werktuig van justitie? Daar moest over gepraat worden en er werd ook (veel) over gepraat. Met als uitkomst dat de reclassering schoorvoetend instemde met een combinatie van begeleidende en controlerende taken.

In 1989 werd de taakstraf opgenomen in het Wetboek van Strafrecht en in 2001 werd de taakstraf een van de vier hoofdstraffen (naast geldboete, hechtenis en vrijheidsstraf). Het aantal opgelegde werkstraffen groeide in de jaren negentig tot 20.000, vooral omdat de bestrijding van socialezekerheidsfraude werd geïntensiveerd. Na het jaar 2000 was er opnieuw een explosieve groei: binnen enkele jaren een verdubbeling tot 40.000. Opvallend was hierin het groeiend aandeel van geweldsmisdrijven. Sinds 2010 daalde het aantal taakstraffen, ook al legt de rechter sinds 2008 meer taakstraffen op dan vrijheidsstraffen. Financiële overwegingen spelen ook een rol. Een taakstraf kostte anno 2015 circa 100 euro per dag, een dagje cel meer dan het dubbele, namelijk 230 euro. De reclassering voerde in 2014 ruim 31.000 werkstraffen uit.

Maarten van der Linde

Waar bleef de nazorg?

Reclasseringswerk begon als vrijwilligerswerk. Met het ingroeien in het strafstelsel – vooral de voorlichtingsrapportage – begonnen beroepskrachten de plaats van vrijwilligers in te nemen. Zelfs de reclasseringsafdeling van het Leger des Heils stuurde einde jaren tachtig haar vrijwilligers naar huis. Maar reclasseringswerk zonder vrijwilligers is ondenkbaar. Dat geldt voor het bezoekwerk in gevangnissen, voor allerlei projecten met familieleden en kinderen, maar ook voor de nazorg, zoals de vrijwilligersgroepen rond ex-zedendelinquenten (COSA, sinds 2009). Sinds de laatste tien jaar neemt de belangstelling van de 3RO voor vrijwilligers weer toe.

Vrijwilligers spelen een belangrijke rol in de nazorg. Een voorbeeld zijn de Exodushuizen. In 1980 ontstond in een kelder onder een flatgebouw in Den Haag dagopvang voor ex-gedetineerden. Dit was een initiatief vanuit het justitiepastoraat. Jan Eerbeek, destijds gevangenispredikant in Scheveningen en later als hoofdpredikant verbonden aan het ministerie van Justitie, was de gangmaker; hij bleef tot 2012 landelijk voorzitter van Exodus. Vrijwel dagelijks ontmoette hij ‘oude bekenden’: mensen die weer met politie en justitie in aanraking waren gekomen wegens het plegen van delicten. Eenmaal uit de gevangenis ontslagen wisten zij zich niet te redden. Om te ‘overleven’ hadden ze weer delicten gepleegd.

Het Haagse initiatief werd een 24-uursvoorziening en zo ontstond in 1981 het eerste Exodushuis. Dertig jaar later waren er Exodushuizen in tien steden. Exodushuizen bieden opvang en begeleiding aan gedetineerden die in de laatste fase van hun detentieperiode verkeren en aan ex-gedetineerden. Betaalde en vrijwillige medewerkers bieden een begeleidingsprogramma dat bestaat uit vier ‘sleutels’:

- wonen: leren om zelfstandig te wonen;
- werken: het hebben van een gestructureerde, zinvolle dagbesteding door het verrichten van vrijwilligerswerk en/of loonarbeid en/of het volgen van een opleiding;
- relaties: het ontwikkelen van een niet-crimineel sociaal netwerk door het opbouwen, herstellen of verbeteren van relaties met partner, gezinsleden, familieleden, vrienden en/of kennissen; en
- zingeving: tijdens groepsbijeenkomsten en individuele gesprekken worden Exodusbewoners gestimuleerd en gemotiveerd na te denken over hetgeen zij belangrijk achten in hun leven.

Verzakelijking, werken in het gedwongen kader

Sinds de jaren tachtig werd het strafrechtelijke klimaat harder en zakelijker. Dat was het gevolg van toenemende criminaliteit en strenge bezuinigingen van de kabinetten-Lubbers. Justitie trok de touwtjes aan. Van reclasseringsmedewerkers werd verwacht dat zij zich ‘achter justitie’ en ‘tegenover daders’ zouden opstellen. Reclasseringswerkers hadden moeite zich aan te passen (zoals ook bij de taakstraffen), want in de methodiek was sinds de jaren vijftig sterk de nadruk gelegd

op de vrijwilligheid in het contact met de cliënt en op het hulpverleningskarakter van het reclasseringswerk. Nu werden de centrale begrippen 'hulp en steun' uit de doelstelling aangevuld met 'begeleiding, toezicht en controle op nakoming van afspraken'. Het inzicht dat reclasseringswerk plaatsvindt in het spanningsveld tussen straffen en helpen, tussen justitie en dader, werd weer ontdekt. Intussen laaide internationaal de discussie op over de vraag 'wat werkt'?

Wat werkt: wetenschappelijke onderbouwing van methoden

'*Nothing works!*' was in 1974 de ontmoedigende conclusie van de Amerikaanse onderzoeker Robert Martinson (1927-1979). Hij onderzocht het effect op recidive van een groot aantal interventies gericht op recidivereductie en re-integratie van delinquenten. Zijn teleurstellende conclusie had in de Verenigde Staten het desastreuze gevolg dat er jarenlang weinig werd geïnvesteerd in interventies om delinquenten op weg te helpen naar een plaats terug in de samenleving. De gevangenen raakten voller en voller.

In Canada pakten de onderzoekers Don Andrews (1941-2010) en James Bonta (1940) de handschoen op. Deze sociaal psychologen ontwikkelden in het zogenoemde *Risk – Needs – Responsivity*- of kortweg RNR-model (1990) drie principes die belangrijk zijn om effectief te werken aan recidivereductie:

- het risicoprincipe: de intensiteit van interventies moet zijn afgestemd op de hoogte van het recidiverisico.
- het 'needs'- ofwel behoeftenprincipe: de inhoud van interventies moet aansluiten bij de problematiek (criminogene factoren) die ten grondslag ligt aan het criminele gedrag.
- het responsiviteitsprincipe: interventies moeten aansluiten bij de kenmerken, mogelijkheden en beperkingen van delinquenten.

Nieuwe inzichten werden toegevoegd aan het RNR-model, zoals het belang van professionele kwaliteit, beschermende factoren en het belang van discretionaire ruimte voor de werker om af te wijken van standaardprincipes als de situatie daarom vraagt.

Omstreeks 2000 werd het RNR-model in een toenemend aantal Europese landen, waaronder Nederland, geïntroduceerd. Justitie nam de leiding met het beleidsprogramma 'Terugdringen Recidive' (2002), waarin de nieuwe inzichten werden vertaald naar de Nederlandse praktijk (reclassering, gevangeniswezen). Ook in de forensische psychiatrie werd het RNR-model leidend voor het professioneel handelen.

Het effect op het werk van de reclassering was groot, want meer dan in het verleden werden het delictgedrag en het voorkomen van recidive de maatstaf voor het reclasseringswerk. Dit kreeg onder andere vorm door de introductie van het risicotaxatie-instrument RISC (2004) en de eerste handboeken en handleidingen reclasseringsmethodiek, met Anneke Menger, Lous Krechtig en Jacqueline Bosker als redacteur en auteurs.

Maarten van der Linde

Er kwam ook kritiek, zoals: het RNR-model zou eenzijdig gericht zijn op cognitief gedragsmatige programma's en op individuele risicofactoren, en: de sociale context van delinquenten zou te weinig aandacht krijgen. Dit doet denken aan de kritiek omstreeks 1970 op het social casework als te individualiserend en te weinig rekening houdend met het sociale milieu van de cliënt. Maar de tijdgeest was in het sociaal werk anno 2005 niet zo polariserend als in de jaren zeventig. De kritiek leidde tot een vruchtbare tegenstroom aan publicaties over afbouw van delinquent gedrag, waarin meer nadruk werd gelegd op de persoon van de dader, de kwaliteiten van de professional en de relevantie van contextuele factoren op de afbouw van delinquent gedrag.

Afsluiting

Bij het vakmanschap van de reclasseringswerker hoort dat hij kennis heeft van de geschiedenis van zijn vak. Daarmee kan hij veranderingen begrijpen en verklaren. Kennis van de geschiedenis geeft perspectief, nuanceert eenzijdige beeldvorming en corrigeert mythevorming. Wij zijn in de jaren tien van de 21ste eeuw niet de eersten die zich bezighouden met reclassering. 'Ervoor zorgen dat een ex-gedetineerde een eerlijke plaats in de samenleving kan innemen' was samen met de 'zedelijke verbetering' een kerntaak die de reclassering in 1823 op zich nam. En dat is dan gelijk een verschil met de tegenwoordige reclassering: deze 'nazorg' is sinds 2005 geen vanzelfsprekende reclasseringstaak meer. Wel kunnen bijvoorbeeld gemeenten 'nazorgtrajecten' inkopen bij de reclassering.

Een grote verandering is ook dat sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw het strafrechtelijke klimaat, dat in de decennia daarvoor betrekkelijk mild was, is verhard: een gevolg van toenemende criminaliteit en strenge bezuinigingen. Symbool daarvan was de nieuwe naam van het ministerie sinds 2012: 'ministerie van Veiligheid en Justitie'. Min of meer parallel daarmee ontloopte het ministerie zich van subsidiegever tot opdrachtgever: wie betaalt bepaalt!

Reclasseringswerkers hadden moeite zich aan te passen aan deze nieuwe realiteiten. Het inzicht dat reclasseringswerk plaatsvindt in een spanningsveld tussen straffen en helpen, tussen justitie en dader, werd weer ontdekt. Reclasseringswerk als 'werken in een gedwongen kader' werd opnieuw doordacht en uitgewerkt in nieuwe methodieken. Dat geeft het reclasseringsvak nieuw elan, zoals blijkt uit de jaarlijkse congressen 'Het vakmanschap van de reclasseringswerker' die sinds 2011 in Utrecht worden georganiseerd.

De reclasseringsgeschiedenis laat echter nog meer veranderingen en dilemma's zien. Begrippen en werkwijzen uit het bedrijfsleven hebben hun entree gemaakt, zoals 'productgericht werken' en 'outputsturing'. Dit roept de vraag op naar de ruimte die de reclasseringsmedewerker mag en moet hebben.

Nog een dilemma. Reclasseringswerk begon als vrijwilligerswerk. Met het ingroeien in het strafstelsel – vooral de voorlichtingsrapportage – begonnen beroepskrachten de plaats van vrijwilligers in te nemen. Deze ontwikkeling werd in de jaren zestig versterkt door de ontzuiling. Maar reclasseringswerk zonder vrijwilligers is ondenkbaar.

Bronnen

- A. Andreas & J. van Vliet, *Begrenzen en ondersteunen. De reclasseringswerker als professional en gezagsdrager*, in: T. Jansen, G. van den Brink & R. Kneyber (red.), *Gezagdragers, de publieke zaak op zoek naar haar verdedigers*, Amsterdam 2012.
- J.M. van Bemmelen, *Van zedelijke verbetering tot reclassering. Geschiedenis van het Genootschap tot zedelijke verbetering der gevangenen 1823-1923*, 'Den Haag 1923.
- H. Franke, *Twee eeuwen gevangen. Misdaad en straf in Nederland. De geschiedenis van het gevangeniswezen in Nederland vanaf het einde van de achttiende eeuw*, Utrecht 1990.
- H. Franke, *De macht van het lijden*, Amsterdam 1996.
- C.J.C.F. Fijnaut (red.), *Reclassering: Horizon 2000. Ontwikkelingen in strafrecht en samenleving en de rol van de reclassering*, Arnhem 1988.
- J.-P. Heinrich, *Particuliere reclassering en overheid in Nederland sinds 1823*, Arnhem 1995 (digitaal beschikbaar).
- J. Hermanns & A. Menger, *Walk the line. Over continuïteit en professionaliteit in het reclasseringswerk* (openbare les 20 maart 2009), Utrecht/Amsterdam 2009.
- G.P. Hoefnagels (red.), *Help, ik wordt geholpen. Na 150 jaar reclassering*, Deventer 1973.
- M. Höing, B. Vogelvang & S. Bogaerts, *Effecten van COSA in Nederland. Beknopte rapportage*, Programmabureau Circles-NL (Expertisecentrum Veiligheid Avans Hogeschool en Reclassering Nederland) 2013.
- C.E. Hoogeveen & M.Y. Bruinsma, *COSA in Nederland. Resultaten van netwerken rond zedendaders in de periode 2010 – 2015*, Den Bosch 2015.
- M. Krutzen e.a. (red.), *Canon reclassering in Nederland*, 2014 (digitaal beschikbaar).
- M. van der Linde, *Basisboek geschiedenis sociaal werk in Nederland*, Amsterdam 2016.
- A.J. Maris (red.), *Tussen roeping en beroep, honderd jaar Reclassering Leger des Heils in Nederland*, Arnhem 1991.
- A. Menger, L. Krechtig & J. Bosker (red.), *Werken in gedwongen kader. Methodiek voor het forensisch sociaal werk*, Amsterdam 2016.
- Straffen en helpen. Opstellen over berechting en reclassering aangeboden aan mr. dr. N. Muller op zijn 75ste verjaardag 8 October 1954*, Amsterdam/ Antwerpen 1954.